

A SZERKEZETI ÉS ÁGAZATI KAPCSOLATTORZULÁSOK A MEZŐGAZDASÁGBAN

NEMESSÁLYI ZSOLT

Kulcsszavak: ágazatok, termelési szerkezet, üzemszervezés, külterjes - belterjes gazdálkodás, ágazati jövedelem

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány a magyar mezőgazdaság szerkezeti torzulásaival foglalkozik. Elsősorban vállalatgazdasági és üzemszervezési szempontból vizsgálja az egyéni és társasgazdaságok szerkezetének változását. Az állattenyésztési ágazatok jövedelemtermelő képességének romlása és az EU támogatáspolitikája miatt a növénytermesztésre specializálódott gazdaságok száma erőteljesen növekszik szemben az állattenyésztő és vegyes szerkezetű gazdálkodással. A Szerző klasszikus üzemszervezéseket idéz és hív segítségül álláspontjának megerősítésére, ami szerint a vegyes szerkezetű gazdálkodást, az ágazati kapcsolatok előnyeinek kihasználását nem nélkülözheti a magyar mezőgazdaság. Felhívja a figyelmet továbbá fontos belterjes növénytermesztési ágazatok szerkezetéből való kiesésének veszélyeire. A cukorrépa és a dohány termelés visszaszorítása, az ezekhez kapcsolódó feldolgozó iparok erőszakos megszüntetése visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat el a magyar mezőgazdaságban. A jövedelemkiesés és a munkahelyvesztés lehetőségei csak tovább súlyosbítják az egyébként is nehéz helyzetben lévő vidéki lakosság helyzetét.

BEVEZETÉS

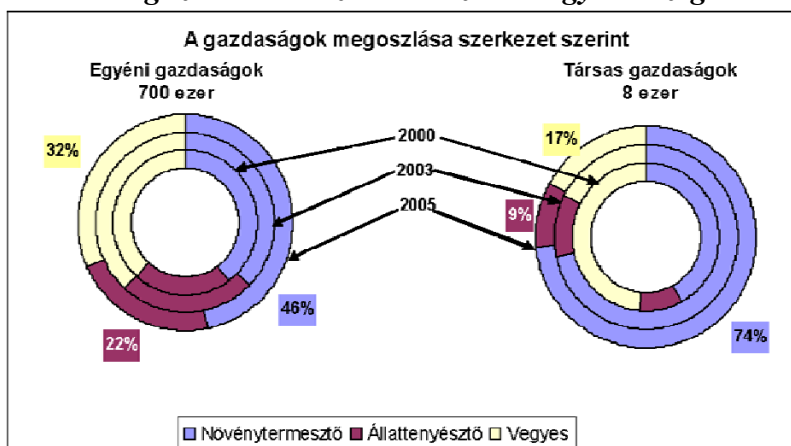
A mezőgazdasági vállalatok és vállalkozások gazdálkodásának eredményei mindig szoros kapcsolatban voltak és vannak jelenleg is a termelés szerkezetével. Alapvetően a termelés szerkezetétől függ a jövedelem nagysága, amit többek között az ágazatok jövedelemtermelő képessége, a támogatások nagysága és az ágazati kapcsolatokban rejlő lehetőségek kihasználása befolyásol.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOK SZERKEZETE

A rendszerváltást megelőző nagygazdaságok, termelészövetkezetek és állami gazdaságok szerkezete a vegyes jelzővel volt jellemezhető. Tíz év múlva 2000-re már jelentős a specializálódás a gazdaságok között. A KSH gazdaságszerkezeti összeírása alapján 2005-re a specializáció tovább növekszik, a főágazatok közötti arányok jelentős változásával (KSH, 2006).

Az 1. ábra világosan mutatja, hogy az egyéni- és társas gazdaságok között is egyre több a növénytermesztő, csökkenő arányú az állattenyésztő, összességében egyre kevesebb a vegyes szerkezetű gazdaságok száma.

1. ábra A gazdálkodás üzemrendszere Magyarországon

Forrás: KSH, 2006 alapján

Ha ez a trend tovább folytatódik, Magyarországon megszűnik az állattenyésztés. Remélhetően megalapozatlan ez a következtetés, de Szabó (2007) is azt erősíti meg tanulmányában többek között, hogy „a főbb haszonállatok létszáma számottevő mértékben csökkent, és a két főágazat közötti arány 2004-2006 között a korábbi évekhez képest erősen elmozdult a növénytermesztés javára”.

Kapronczai és mtsai (2007) szerint is „30%-kal növekedett négy év alatt a növénytermesztés bruttó termelési értéke, ami 2005-ben 53% részarányt képviselt, szemben az állattenyésztés 36%-ával (11% az egyéb tevékenység).”

Az állatállomány csökkenése és az állattenyésztési kedv visszaesése Magyarországon sokféle okkal magyarázható, de ezek között kiemelkedő az állattenyésztési ágazatok jövedelem termelő képességének meggyengülése. Ez a tendencia az EU csatlakozást követően felgyorsult, mert a támogatások rendszere is jobban kedvezett a növénytermesztésnek, mint az állattenyésztésnek. Béládi – Kertész (2006) által szerkesztett adatbázis alapján az 1. és 2. táblázat mutatja a fontosabb növénytermesztési és állattenyésztési termékek jövedelmét, támogatását és költségarányos jövedelmezőségét.

1. táblázat Szántóföldi növények jövedelme, támogatása és költségarányos jövedelmezősége (piacmeghatározó gazdaságok átlaga) 2005

Ágazat	Jövedelem	Támogatás	Jövedelmezőség %
	Ft/t		
Búza	-3 159	9 031,4	23,97
Kukorica	1 963	5 110,6	36,57
Napraforgó	-7 628	18 943,8	20,26
Cukorrépa	3 640	396,7	72,63
Burgonya	6 850	860,9	35,46

Forrás: Béládi – Kertész adatbázisából szerkesztett táblázat

2. táblázat Állati termékek jövedelme, támogatása és költségarányos jövedelmezősége (piacmeghatározó gazdaságok átlaga) 2005

Ágazat	Mértékegység	Jövedelem	Támogatás	Jövedelmezőség %
Tej	Ft/l	2,16	4,69	16,73
Tojás	Ft/db	0,74	0	9,80
Hízóbika	Ft/kg	-1,22	15,08	0,82
Vágósertés	Ft/kg	11,73	7,19	7,01
Broilercsirke	Ft/kg	-1,63	4,28	1,28

Forrás: Béládi – Kertész adatbázisából szerkesztett táblázat

A gazdaságok szerkezeti torzulása nem kedvez az ágazati kapcsolatokban rejlő előnyök kihasználásának sem. Száz évvel ezelőtt Hensch (1906) is bemutat olyan gazdaságokat, amelyek mellőzik az állattartást, ha „a haszonállattartás nem nyújt megfelelő jövedelmet”. Az ilyen gazdálkodásról azonban, az a véleménye, hogy „nagyobb jelentőséget a rendszernek nem tulajdoníthatunk, egyrészt, mert az állattenyésztésre a viszonyok általában folyton kedvezőbbre fordulnak, másrészt, mert az állattartás mellőzése a termelést egyoldalúvá teszi, a kockázatot fokozza, a jövedelem biztonságát csökkenti s az egész gazdálkodásnak rideg jelleget kölcsönöz”. Gönczi Iván (Gönczi – Kádár – Vadász, 1967) is azon az állásponton volt, hogy „többféle növényt termelni és állatot tartani!”. Ez a hagyományosnak nevezhető szerkezet elégti ki a föld állagának megőrzését, csökkenti a kézi, a gépmunka idényszerűségét, a melléktermékek gazdaságon belüli felhasználását, a szakértelem érvényesülését, a forgóeszközök gyorsabb és egyenletesebb megtérülését. Mindezt megtoldja még azzal is, hogy „gazdaságaink lehetőségeinkhez képest rendezkedjenek be a mezőgazdasági termelést kiegészítő feldolgozó, előkészítő, szolgáltató stb. tevékenységek végzésére. Pl. gyümölcsből, burgonyából szeszfőzés; húсарu feldolgozása, felfüstölése; tehéntej, juhtej főlézése, túró, sajt készítése; szőlő feldolgozása borrá; gyümölcs szárítása, aszalása; fűzvevessző, kukoricacsuhéj, szalma, nád stb. háziipari jellegű feldolgozása; ezenkívül takarmányliszt, takarmánykeverék előállítás, erdészeti és melléktermékei, fuvarozás, építőanyag-előállítás, építkezés és szerelés, kereskedelmi raktározás, gépjavítás, idényjellegű bérmunkák az erdészeti, ipari üzemeknek stb.”

Az amerikai iskola sem tagadja az ágazati kapcsolatok előnyeit. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok nagyterjedésű földrajzi övezeteiben a legtöbb farm horizontálisan és vertikálisan is specializálódott, „elvesztve a több lábbon állás hagyományos előnyeit”. (Nemessályi, 1992)

Az ágazatok számát és kombinációját egy farmon belül az határozza meg, hogy milyen a kapcsolat az egyes ágazatok között. E kapcsolatok szerint vannak versenytárs- és kiegészítő ágazatok. Két ágazat akkor tekinthető versenyágazatnak, ha az egyik terméknövekedése a másik csökkenését vonja maga után. Ezek versenyeznek az erőforrásokért. A társágazatok a farm erőforrásainak jobb kihasználását teszik lehetővé. Kiegészítő viszony akkor jön létre két ágazat között, amikor egyik a másik termelésnövekedését vonja maga után. Az ágazatok egymásra épülése, kapcsolódása, összefonódása eredményezi a már idézett Gönczi féle sémában is a láncszerű kapcsolatokat, termelési láncokat, mint „trágyalánc”, „takarmánylánc”, „alomlánc”, „feldolgozólánc”, végső soron a vertikális és horizontális kapcsolatokat.

Az ágazati kapcsolatokban rejlő gazdasági előnyök vitathatatlanok, ezek számszerűsítése azonban nem könnyű feladat. Az ágazati jövedelem vagy veszteség „nagy úr” a döntések megalapozásában. Az állattenyésztés tartós vesztesége az ágazati kapcsolatok előnyeinek mérlegelését háttérbe szoríthatja. Többek között a vegyes szerkezetű gazdálkodás racionalitásait, a kockázat mérséklést, a föld állagának megőrzését, az erőforrások (föld, munkaerő, eszközök) jobb kihasználását, megtérülését, a melléktermékek hasznosítását, stb. **A vállalati szerkezet torzulásai távlatilag veszélyeztethetik a nemzetgazdasági egyensúlyokat is.**

AZ INTENZÍV ÁGAZATOK KIESÉSÉNEK VESZÉLYEI

Az állattenyésztés mellett a növénytermesztés szerkezetének változásában is fellelhetőek a veszélyek. Különösen a cukorrépa és a dohány termesztésének visszaszorulása jelent pótolhatatlan hiányt szántóföldi növénytermesztésben. Ezek az ágazatok a klasszikus belterjes gazdálkodás képviselői. Kiesésük külterjes irányba tolja el a termelés szerkezetét. A kül- és belterjes gazdálkodás fogalmának használata egyébként kiveszőben van az agrárökonómiában. Felváltotta ezeket az extenzív és az intenzív szóhasználat. Pedig Hensch (1903) elmékedése és okfejtései ebben a témakörben napjainkban is megszívlelendő lenne. Szerinte „a kül- és belterjes (extenzív és intenzív) gazdálkodás közötti lényeges különbség a fölbirtok kihasználására fordított tőke és munka arányában rejlik, mely arány azonban nagyon különbözően alakulhat, miszerint intenzitás tekintetében a gazdálkodási módok végtelen láncolatot alkotnak, amelynek csak két sarka a külterjes és a belterjes gazdálkodás.”

„A belterjes üzemmódnál – írja továbbá – nagyobb a területegységre vonatkoztatott nyersjövedelem (termelési érték) és nagyobb a termelési költség, de okszerű gazdálkodást feltételezve, nagyobb és egyenletesebb a tisztajövedelem is.”

„Mínt hogy pedig **a mezei gazdálkodásnak belterjes irányba való fejlesztése egyúttal nemzeti érdek, az agrárpolitikának egyik legfőbb feladata a közlekedési és hitelviszonyok fejlesztése, a birtok és munkásviszonyok rendezése s helyes vámpolitika követése által a belterjesebb gazdálkodás előfeltételeit megadni és biztosítani.**”

Ez a Hensch-i követelmény sérül pl. napjainkban akkor, amikor „önként és dalolva” áldozzuk fel az ország legfiatalabb cukorgyárát, hozzájárulva az egyik legbelterjesebb ágazat, a cukorrépa ágazat, felszámolásához az Észak-Alföldi Régióban.

A 3. táblázat azt mutatja, hogy 100 év távlatában milyen érték és költségviszonyok uralkodtak az ágazatban, mekkora volt a jövedelem és a jövedelmezőség.

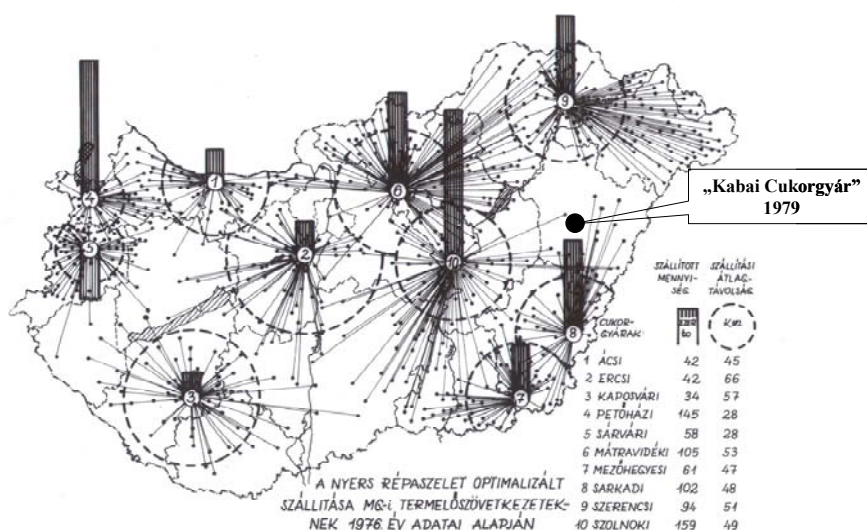
3. táblázat A cukorrépa ágazat jövedelemtermelő képessége

Megnevezés	Hensch Árpád 1903 Korona/kh	Kádár Béla 1967 Ft/kh	Béládi – Kertész 2005 Ft/ha
Termelési érték	180 – 240	12 120	582 314
Termelési költség	140 – 180	6 000	337 320
Jövedelem	40 – 60	6 120	244 994
Jövedelmezőségi ráta %	28 – 33	102	73

Hajdanán „a cukorgyári gazdaságok a belterjesség legmagasabb fokán álló üzemmód jellemző képviselői; a gyár felállításából, berendezéséből és kezeléséből, valamint a szántóföld belterjes megműveléséből s az ezen üzemmóddal kapcsolatos állathízlalásból eredő nagy tőkeigény első sorban tőketerjessé teszik e rendszert, habár a kézimunka által okozott költség sem csekély.”

Ezt a lehetőséget vesztették el a magyar termelők, amikor a rendszerváltást követően nem integrálhatták az élelmiszeripari vállalatokat és pl. a „Kabai Cukorgyárt” is multinacionális külföldi cég privatizálta. Végül a '90-es évek közepe táján az Eastern Sugar Rt tulajdonában került a gyár 3 milliárd Ft körüli összegért. A gyár egyébként 1979-ben kezdte meg a termelést Hajdúsági Cukoripari Vállalat néven. (Egy 1976-ban készült ábrámon mutatom be a „Kabai Cukorgyár” elhelyezkedését, érzékeltetve a gyár telepítésének indokolt és jó döntését.)

2. ábra A Hajdúsági Cukoripari Vállalat elhelyezkedése

Az Európai Unió KAP-reformjának lett áldozata idejekorán a „Kabai Cukorgyár” a cukoripari rendtartás módosításának „eredményeként”. Hírek szerint 21 milliárd Ft körüli összeget kap az Eastern Sugar Rt az EU-tól a gyár bezárásáért. Hosszas alkudozást követően ebből a cukorrépa termelők 30% körül részesednek a termelés megszüntetéséért. Még jelenleg is folyik a tárgyalás a gyár épületeinek és infrastruktúrájának hasznosíthatóságaért, szemben az EU gyárat leromboló és területet „sóval bevető” álláspontjával. (A legfrissebb hír a Hajdú-Bihari Naplóban: megállapodtak a külföldi tulajdonossal, magyarok bioetanolt gyártanak ott.)

Kísértetiesen hasonló sorsra jutott a dohány ágazat is, némileg hosszabb kifutással. A dohánytermesztés annyira lecsökkent Magyarországon, hogy az ágazatról még az AKI tesztüzemi rendszerében sincsenek információk. Megszűnt a patinás Dohánykutató Intézet is Debrecenben. Pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pl. a '70-es években – az almához hasonlóan – jutottak a dohánytermelők munkához és jövedelemhez. Borsos (2006) szerint 1858-ban tetőzött a dohánytermelés 58 ezer hektárral az országban, de még 1950-60-ban is 20 ezer ha körül volt a termelés. Napjainkban ez a szám már 5 000 ha alatti. A csökkenés számos oka között jelentős az a tény, hogy zömmel külföldiek privatizálták a rendszerváltást követően a dohánygyárakat, a piaci térnyerést követően pedig kivonultak az országból.

A dohányt már Hensch (1903) is azon belterjes ágazatok közé sorolta a cukorrépa, komló, szőlő stb. mellett, amelyek sok kézierőt igényelnek, ezzel együtt érnek el magas munka- és tisztajövedelmet. A 4. táblázat azt mutatja, hogy miként alakult a dohánytermelés jövedelme 40 évvel ezelőtt és mi jellemzi napjaink számait.

4. táblázat A dohány ágazat jövedelemtermelő képessége

Megnevezés	Kádár Béla 1967 Ft/kh	Borsos - Bittner 2006 Ft/ha
Termelési érték	17 500	1 175 000
Termelési költség	12 000	1 080 000
Jövedelem	5 500	95 000
Jövedelmezőségi ráta %	46	9

KÖVETKEZTETÉSEK

- Az állattenyésztési ágazatok jövedelemtermelő képességének a romlása és az EU támogatáspolitikája miatt a növénytermesztésre specializálódott gazdaságok száma erőteljesen növekszik, szemben az állattenyésztő és a vegyes szerkezetű gazdálkodással.
- A gazdaságok szerkezeti torzulása nem kedvez az ágazati kapcsolatokban rejlő előnyök kihasználásának, bár ezek számszerűsítése nem könnyű feladat. A mezőgazdasági vállalatok szerkezetváltozásának tendenciája távlatilag veszélyezteti a nemzetgazdasági egyensúlyokat is.
- A mezőgazdaság belterjes irányba fejlesztése már 100 évvel ezelőtt is nemzeti érdek volt. A cukorrépa és a dohány termesztésének visszaszorítása, feldolgozó iparaik erőszakos megszüntetése visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat el a magyar mezőgazdaságban.

Hensch idézi több mint száz éve Pethe Ferenc tanácsát: „Markolj csak keveset, de azt jól megszorítsd, Ne a földet, hanem a munkát szaporítsd!”

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Béládi K.-Kertész R. (2006): A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemhelyzete 2005-ben a tesztüzemek adatai alapján. Agrárgazdasági Információk. 7. sz. AKI, Budapest, 1-206. p. – (2) Borsos J. (2006): A dohányágazat gazdasági kérdései. Egyetemi előadás. Kézirat. – (3) Gönczi G.-Kádár B.-Vadász L. (1967): Mezőgazdasági vállalatok és üzemek gazdaságtana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1-551. p. – (4) Hensch Á. (1906): Mezőgazdasági üzemtan I. Vitéz A. Gazdasági Szakkönyvkereskedés, Kassa, 1-460. p. – (5) Kapronczai I. szerk. (2007): Ellentmondások és összefüggések a mezőgazdasági jövedeleminformációs rendszerek között. Tanulmány tervezet. AKI, Budapest – (6) KSH (2006): Magyarország mezőgazdasága, 2005. (Gazdaságszerkezeti összeírás-Előzetes adatok). Budapest, 2006. (Internet) – (7) Nemessályi Zs. szerk. (1992): Farmgazdálkodás. A mű eredeti címe: Castle, E. N.-Becker, M. H.-Nelson, A. G. Farm Business Management. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1-480. p. – (8) Szabó G. (2007): Változások az EU-csatlakozás után a magyar mezőgazdaságban (2004-2006). Kézirat. 1-14. p.

DEFORMATIONS OF STRUCTURE AND ENTERPRISE CONNECTIONS IN AGRICULTURE

By:
ZSOLT, NEMESSALYI

Keywords: enterprises, structure of production, system of farm management, extensive-intensive farming, net margin of enterprises

The study deals with the structure deformations of the Hungarian agriculture. It focuses on primarily on the structural change of private and joint ventures from a farm business management aspect. Due to the declining profitability of animal breeding enterprises and the EU subsidy policy, the number of farms specialized in crop production is definitely increasing in contrast with animal breeding and mixed farming. The author cites and calls for help of professors and researchers in the field of classical farm business management to strengthen his point of view that is Hungarian agriculture cannot miss the mixed structure farming and utilization of advantages of enterprise connections. He highlights the danger of falling important intensive crop production enterprises out of the structure. Forcing back sugar beet and tobacco production, violent ceasing relating process industries may start a process, which cannot be turned back in the Hungarian agriculture. Profit loss and losing jobs may just further aggravate the conditions of rural population being otherwise already in a difficult situation.

Nemessályi Zsolt, a DE ATC Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar Vállalatgazdaságtani és Marketing Tanszék egyetemi tanára; az MTA Debreceni Területi Bizottság mezőgazdasági szakbizottságának elnöke